

ФЕНОМЕН СРЕЋНОГ ПРЕСТУПНИКА: МИШЉЕЊЕ ИЛИ ЗНАЊЕ

Војин Симуновић, Александра Ђуровић и Јован Мирић*
Филозофски факултет, Београд

Апстракт. Атрибуција емоција преступнику привукла је од краја осамдесетих година 20. века пажњу истраживача. Док су у земљама на Западу (САД, Немачка, Португалија) истраживачи запазили да деца млађа од осам година преступнику приписују позитивна осећања (што је названо феноменом срећног преступника, ФСП), у једном истраживању извршеном у Београду није уочен ФСП чак ни на узрасту од пет година. Показало се да деца из Београда предност дају моралној страни преступа, а не инструменталној (тј. ономе што је преступник постигао). Циљ нашег истраживања био је да се провери да ли деца из наше земље заиста тако и мисле, или дају одговоре на основу знања које имају. За проверу ове хипотезе употребљен је Пијажеов поступак парова прича (уместо поступка једна по једна прича) који је примењен у два студијама. У првој студији варирана је величина повреде нанете другом детету (као један аспект моралне стране преступа). У другој студији варирана је врста намере, добра или рђава (као други аспект моралне стране преступа). У обе студије испитано је по четрдесеторо деце, а обухваћена су два узраста (5 и 7 година), у сваком по двадесеторо деце (по 10 дечака и 10 девојчица). Обе студије су показале да испитаници преступнику приписују негативне емоције у складу са моралним а не инструменталним схватањем преступа. Тиме је доказано да њихови одговори не одражавају морално знање, него аутентично морално мишљење.

Кључне речи: атрибуција емоција преступнику, Пијаже, морално мишљење, поступак парова прича.

* E-mail: vojnin.simunovic@gmail.com

Увод

Под називом „феномен срећног преступника“ (ФСП, енг. *happy victimizer phenomenon, HVP*) крије се интересантна појава која је последњих деценија привукла значајну пажњу истраживача како из области психологије моралног, тако и из области психологије емоционалног развоја. Овај израз, наиме, означава да се преступнику придају позитивна осећања (уместо негативних) уз образложење које истиче добит до које је преступник дошао (уместо да се образложењем истиче морална страна поступка). На пример, када се детету/испитанику исприча прича која описује неки дечји преступ (крађа слаткиша од другог детата, рушење детата са љуљашке да би се преступник љуљао и сл.) и затим пита како се преступник осећа, дете/испитаник одговара да се осећа срећно и то образлаже тиме што је дошло до онога што је желело.

Истраживачи су често били непријатно изненађени налазима да је ФСП својство већине деце предшколског узраста, па чак и оне од осам година. У истраживањима је овакав феномен уочен на предшколском узрасту у Немачкој (Nunner-Winkler & Sodian, 1988), Сједињеним Америчким Државама (Arsenio, 1988, Barde, Zelko, Duncan & Masters, 1980; Arsenio & Kramer, 1992), Португалији (Lourenco, 1997). Другим речима, у овим земљама је установљено да већина деце истог узраста преступнику (описаном у причама) приписује негативна осећања тек после осме године. Овакви поновљени налази у различитим земљама на Западу као да су оправдавали закључак Нунер-Винклерове и Содијанове о универзалности „моралне атрибуционе промене“ (Nunner-Winkler & Sodian, 1988), док је Лоренцо (Lourenco, 1997) сматрао да се ради о „робуснтном, генуином или феномену првог реда“. Истраживања су забележила да одрасли нису очекивали такве налазе код деце (Zelko, Duncan, Barden, Garber & Masters, 1986).

При томе треба имати у виду да су ови налази добијани стандардним поступком, који подразумева да се приче читају једна по једна, и да садрже опис једноставних престапа вршњака непознатог деци, која затим, исказују свој суд о томе како се преступник осећа. Измене у овом стандардном поступку доводиле су до другачијих налаза. Када се од деце испитаника захтева да кажу како би преступник *требало* да се осећа (уместо како се осећа), она приписују преступнику значајно мање позитивних осећања (Keller, Lourenco, Malti & Saalbach, 2003); у истој студији уочено је да деца приписују више позитивних осећања хипотетичком преступнику него сама себи када се она описују као наводни преступници. Ако се у причи саопшти да се преступник извинио жртви, долази чак до губитка феномена срећног преступника (Smith, Chen & Harris, 2010).

Међутим, користећи управо стандардни поступак, Јевтић и Мирић (2014) нису могли да потврде постојање ФСП као већинског својства ни на којем узрасту (а испитивали су децу од 5, 7 и 9 година) код деце из

наше земље. Одступање овог налаза од свих који су на Западу редовно потврђивани подстакло је истраживаче да га још једном провере у истој студији. Налаз је поново потврђен. То је неминовно значило да се не ради о универзалној „моралној атрибуционој промени“, нити о „робуственом и генуином феномену“ како се мислило, односно не ради се о законитости у атрибуцијама деце која је универзално нормативна и која, отуда, захтева објашњења без позивања на културално-специфичне чиниоце. Овом приликом нећемо улазити у проблем теоријских реперкусија налаза о ФСП (в. о томе Arsenio, Gold & Adams, 2006). Уместо тога, усредсредимо се на проблем који су Јевтић и Мирић поставили у вези са налазима које су добили. Наиме, иако су два пута проверили своје налазе, ипак су оставили отворено питање о томе како их треба схватити. Једну могућност навешћемо овде: да ли су налази добијени у њиховој студији израз аутентичног моралног суђења деце или су, напротив, испитаници приписивали емоције више „у складу са тим како би преступник *треба* да се осећа него у складу са тим како се осећа“ (стр. 157, подвлачење АЈ и ЈМ).

Ово питање сматрамо сасвим оправданим. Страни истраживачи су већином говорили о томе да млађа деца узимају у обзир само инструменталну релацију (лик из приче је дошао до онога што је желео), док старија примат дају моралној страни (која је окренута повређеном детету). Осим тога, већ смо навели налазе Келерове и сарадника да деца приписују негативне емоције ако се питају о томе како преступник *треба* да се осећа, што би значило да питање *треба* скреће пажњу са инструменталне стране и усмерава децу на моралну страну пртеступа. Заиста постоји могућност да деца из наше земље пре свега имају у виду ниво *треба* и да отуда предност дају моралној страни, руководећи се оним како су учена. Другим речима, деца из наше земље, можда, износе своје знање а не своје морално мишљење.

Циљ истраживања

Дакле, циљ овог истраживања био је да се провере нека могућа значења налаза о ФСП добијена у студији коју су реализовали Јевтић и Мирић (2014). Пошто је утврђено да деца из Београда и на најмлађим испитиваним узрастима (5 и 7 година) преступнику у причама приписују негативна осећања, могућност да ови њихови судови потичу не од мишљења него од знања која су стекла у васпитним интеракцијама са одраслим проверићемо другачијим методолошким поступком (не стандардним), односно поступком који сигурније сеже до мишљења него стандардни поступак.

Уколико истраживач жели да дође до нивоа моралног мишљења детета и да избегне одговоре као израз знања, нема друге него да дете суочи са избором између две моралне вредности истовремено уместо да

просуђује о једној па другој, сукцесивно. Пошто се морална социјализација свуда одвија у виду низа појединачних сусрета васпитач-дете и настојања да се пренесе поштовање једне моралне вредности, суочавање детета са две вредности између којих мора да начини сопствени избор (и да тај избор образложи) онемогућава дете да се ослони на морална знања пренета социјализацијом, већ је приморано да мисли. То значи да поступак једне приче методолошки није погодан да се добију валидни подаци о моралном мишљењу. У психологији развоја моралног мишљења до сада су позната само два методолошка поступка која заобилазе знање и долазе до мишљења: један је Пијажеов поступак парова прича (в. Piaget, 1977/1932, Mirić, 2001: 104–111) а други је Колбергов поступак моралне дилеме у једној причи (в. Colby & Kohlberg, 1987). За проблем који стоји пред нама имамо на располагању само Пијажеов поступак парова прича, јер је конструисање дилема које садрже сукоб вредности у овом случају практично непримењиво.

Сетимо се сада кључног елемента у истраживању приписивања емоција преступнику и ФСП: млађа деца остављају по страни моралну страну престапа описаног у причи и узимају у обзир само инструменталну страну (оно чега се преступник помогао путем престапа). Моралну страну престапа, као и сваког поступка уопште, чине два аспекта: намера или мотив на једној страни и повреда или штета нанета жртви, на другој. То даље значи да се нама отварају не једна него две могућности за проверу – једна у којој бисмо у паровима прича варирали податке о намери/мотиву и друга у којој бисмо варирали податке о повреди/штећи. Стога смо и одлучили да спроведемо два независна истраживања.

ПРВА СТУДИЈА: НАМЕРА И ВЕЛИЧИНА ДОБИТИ

Узорак. У првом истраживању испитано је по двадесеторо деце узраста од 5 (M=5,3) и 7 година (M=7,5); у свакој узрасној групи било је по 10 дечака и 10 девојчица. Деца су била из Београда. Нисмо испитивали децу од 9 година (као што је учињено у поменутом истраживању које су спровели Јевтић и Мирић) зато што за проверу, која је била циљ овог истраживања, није било потребно да се испитају деца узраста изнад 7 година. Стога је наше истраживање било и нешто економичније.

Метод. Општи услови које смо поставили одредили су, дакле, да се као материјал за испитивање сачини неколико парова прича. У Пијажеовим причама, којима је испитивано деце схватање одговорности, постојале су две одреднице моралне радње (намера и величина штете) које су укрштане тако да је у једној причи са рђавом намером комбинована мала штета, док је у другој причи са добром намером комбинована велика штета. У првој студији смо у приче укључивали намеру (добру или рђаву) и величину добити за преступника, а не величину штете коју је

преступник причинио некоме другом. Јасан је разлог за ту замену величине штете величином добити: у истраживањима атрибуције емоција (за разлику од истраживања поимања одговорности) као главна одредница јавља се управо добит починиоца престапа, пошто је без ње немогуће говорити о инструменталном карактеру моралне радње. Такође, важно је да имамо на уму на који начин су спојене две вредности намере (добра/рђава) са два вредностима добити (мала/велика). Начин спајања био је такав да је са рђавом намером повезана мала добит а са добром велика. Навешћемо један од примера парова прича који су коришћени у првом истраживању.

1а. (РН – МД) Један дечак, који се звао Душан, шетао се у парку. На једној клупи седели су неки људи, а међу њима је био и Душанов комшија Драган. Душан је видео како комшији Драгану вири новчаница од 50 динара из џепа. Душан је кришом пришао, извукао ту новчаницу и побегао. Душан је одмах отишао у продавницу и купио себи мали сладолед.

1б. (ДН – ВД) Један дечак, звао се Јанко, возио се аутобусом. Испред њега је стајао један путник, коме је испала на под новчаница од 1.000 динара кад је вадио карту. Јанко се сетио свог друга Ђорђа који је био сиромашан и није имао пара да иде са разредом на екскурзију. Јанко се кришом сагнуо, узео новчаницу од 1.000 динара и ставио је у свој џеп. Чим је изашао из аутобуса Јанко је отишао код Ђорђа и дао му тај новац за екскурзију.

Сличне су и остале приче које су задаване. Као што видимо из наведеног примера, прва прича је сасвим инструментална, јер се из рђавог (себичног) мотива постиже добит за себе. У другој причи морални аспект поступка је јасно наглашен у доброј намери која доводи до несебичног одрицања од велике добити ради помоћи другу. Уколико просуђивање, које је заправо инструментално, није било видљиво у претходном истраживању (Јевтић и Милић, 2014) због поступка појединачне приче који је омогућавао детету да прибегне ономе како је учено, сада се у нашем поступку, у коме су примењени парови прича, отвара могућност да се главном актеру у првој причи припишу позитивније емоције него актеру из друге приче. Са друге стране, пак, ако је испитаник у истраживању, које су спровели Јевтић и Милић, исказивао своје аутентично морално просуђивање (придавањем емоција), онда ће у овом истраживању актеру из друге приче у сваком пару бити придате далеко позитивније емоције него актеру из прве приче.

Смислили смо укупно пет парова прича и свих пет је задавано испитаницима. Међутим, на крају смо одбацили један пар који се показао најмање дискриминативним, тако да су остала само четири пара.

Поступак. Испитаницима су читане приче случајним редоследом. Прво је читана једна прича из пара, да би после читања од детета затражено да укратко понови причу и да указивањем на њене кључне податке

(о врсти намере и величини добити) покаже да ју је разумело. Ако је дете прошло оба теста, испитивач је настављао даље; ако дете није могло да преприча причу, читана му је још једном (па ју је онда дете опет укратко препричавало). Ако дете није навело неки од кључних података, испитивач му је на њих указивао. После ових двеју фаза следило је приписивање емоције главном лику приче. Дете је приписивало емоције на два начина. Најпре је од њега тражено да искаже свој суд квалитативно, тј. да каже како се „јунак“ приче осећа (добро, лоше, ни добро ни лоше). Затим је дете исказивало и свој суд квантитативно, на скали од 7 степени (од -3 преко 0 до +3). Скала степени била је графички постављена испред детета, и садржала је вредности које су илустроване намрштеним и насмејаним лицима, у различитој мери. Исти поступак поновљен је са другом причом из пара, а затим је од детета тражено да упореди две приче, односно да наведе који се од два главна лика осећа горе (или боље, зависно од тога како су приче оцењене појединачно). Наравно, тражено је и да образложи свој суд. Уколико је дете већ приликом првог просуђивања исказало разлику у приписаним емоцијама, од њега није тражено да их упоређује, него је само упитано да наведе образложење.

Хипотезе. Кључни податак који нам је потребан за проверу добијамо из дететовог поређења осећања двају „јунака“ у сваком пару прича. Поређење може да буде такво да се разлика у интензитету емоције (више позитивном или мање негативном) подудара са намером или са величином добити. Уколико је разлика повезана са намером, можемо рећи да је суд наших испитаника аутентично моралан, а уколико је повезана са величином добити, рећи ћемо да је аутентично инструменталан. Повезаност разлике са намером потврдила би налазе из истраживања које су спровели Јевтић и Мирић (2014) као аутентичне, док би их повезаност са величином добити оспорила.

Наравно, вредни су и дечји судови исказани у вези са појединачним причама. И ти налази могу да послуже као додатна провера налаза из истраживања које су реализовали Јевтић и Мирић (2014): ако просечне атрибуције свих прича и код петогодишњака и код седмогодишњака буду негативне, налази претходног истраживања добијају додатну потврду веродостојности. Претпостављамо да ће управо то бити случај и у нашој првој студији, тј. да ће и деца из обеју узрасних група приписати просечно негативну емоцију приликом просуђивања о појединачним причама.

Не очекују се неке значајне разлике нити према полу нити према узрасту.

Резултати

Најпре ће бити наведени квалитативни одговори деце, односно процентуални подаци датих квалитативних оцена при просуђивању о појединачним причама, у вези са тим како се „јунак“ приче осећа. Подаци су дати у Табели 1.

Табела 1: Проценти квалитативних одговора за свих 8 прича (Студија 1)

узраст	Квалитативна атрибуција емоција		
	негативне	неутралне	позитивне
5 година	51,25 %	5 %	43,75 %
7 година	43,12 %	15 %	41,87 %

Ако имамо у виду да свака прича описује преступ, значајан је податак да су испитаници од 5 година укупно доделили само 43,75 % позитивних емоција (наспрам 56,25 % негативних и неутралних). На сличан начин су просуђивали и седмогодишњаци, који су приписали још мање позитивних емоција: 41,87 %, спрам 58,12 % негативних и неутралних. Дакле, и ови налази поткрепљују резултате претходне студије (Јевтић и Мигић, 2014). Међутим, главна подршка тим резултатима долази из квантитативних одговора деце из нашег узорка; њихове просечне атрибуције дате су у Табели 2.

Табела 2: Просек квантитативних одговора за свих 8 прича (Студија 1)

узраст	пол	Квантитативна атрибуција емоција	
		М	СД
5 година	дечац	- 0,0875	1,77
	девојчице	- 0,1625	2,14
	дечац	- 0,0375	1,77
7 година	девојчице	0,125	1,89

Анализом варијансе за поновљена мерења није утврђен ниједан значајан однос. Ефекат узраста није значајан ($F=0,079$, $p=0,781$), као ни ефекат

пола испитаника ($F=0,005$, $p=0,952$). Значајност није утврђена ни када се посматра интеракција узраста и пола ($F=0,039$, $p=0,844$). Међутим, када анализу извршимо према фактору *тип приче*, резултати су друкчији (Табела 3).

Табела 3: Поређење квантитативних показатеља одговора датих у вези са двама врстама прича (Студија 1)

	5 година		7 година		укупно	
	М	СД	М	СД	М	СД
рђава намера – мала добит	- 0,412	2,12	- 0,687	1,84	- 0,506	2,14
добра намера – велика добит	0,162	2,06	0,697	2,21	0,425	1,95

Анализа варијансе показује неке значајне ефекте типа приче; на старијем узрасту причама са рђавом намером и малом добити приписане су негативне емоције, док су причама са добром намером и великом добити приписане позитивне емоције: $F=8,775$, $p=0,003$. Ова разлика уочена је на узрасту од 7 година ($F=10,278$, $p=0,008$) али није на млађем узрасту ($F=2,224$, $p=0,146$). Интеракција узраста и типа приче није статистички значајна: $F=1,524$, $p=0,225$.

ДРУГА СТУДИЈА: ВЕЛИЧИНА ПОВРЕДЕ И ВЕЛИЧИНА ДОБИТИ

Узорак. Као и у првој студији, и у овој су испитивана деца из Београда узраста од 5 ($M=5,88$) и 7 година ($M=7,54$). Испитано је по двадесеторо деце: по 10 дечака и 10 девојчица на сваком узрасту. И у овом случају смо, дакле, изоставили узраст од 9 година, из већ наведених разлога.

Метод. Као што је речено, у начелу смо имали могућност да кроз парове прича варирамо две одреднице моралне радње. У првој студији варирани су намера и величина добити, а у овој величина добити за преступника у причи (која је неизоставна у овој врсти испитивања) и величина повреде нанете жртви. Распоред ових вредности био је такав да је са великом добити повезана мала повреда (у једној причи), док је са малом добити повезана велика повреда (у другој причи из сваког пара). И у овој студији задавано је укупно пет парова прича (које су истраживачи сами смислили), али је на крају један пар – који се показао као најмање дискриминативан – изостављен. Ево и примера парова прича из друге студије.

2а. (ВД – МП) Један дечак, који се звао Милан, био је у парку. Наишао је други дечак, који се звао Ненад, који је носио велику тарту у кутији. Кад је пролазио поред Милана, Милан му је саплео ногу и отео му кутију са тртом. Ненад је пао али се није много ударио, а Милан је отрчао са тртом у други део парка, сакрио се иза жбуна и полако појео целу тарту.

2б. (МД – ВП) Један дечак, који се звао Бобан, стајао је на улици. Наишао је други дечак, Петар, који је у руци носио малу чоколадну бананицу. Кад је пролазио поред Бобана, Бобан је ударио Петра у главу и отео му чоколадицу. Петар је пао на замљу и крв му је јако ишла на нос.

Поступак. Поступак је у сваком детаљу био идентичан поступку из прве студије.

Резултати

И у овом случају најпре ћемо приказати проценте квалитативних одговора деце. Подаци су дати у Табели 4.

Табела 4: Процентни квалитативних одговора за свих 8 прича (Студија 2)

узраст	Квалитативна атрибуција емоција		
	негативне	неутралне	позитивне
5 година	61,84 %	4,61 %	33,55 %
7 година	55,36 %	17,26 %	27,38 %

Од укупног броја атрибуција емоција преступницима у осам прича друге студије било је 58,44 % негативних, 30,31 % позитивних и 11,25 % неутралних (односно 69,69% негативних и неутралних заједно, наспрам само 30,31 % позитивних). Другим речима, мање од трећине дечијих одговора, у вези са појединачним причама, садржало је позитивне емоције.

Сличан закључак пружа и статистичка анализа квантитативних процена појединачних прича (подсетимо се, одговори су давани на скали од -3 до +3). Ови подаци дати су у Табели 5.

Табела 5: Процентни квантитативних одговора за свих 8 прича (Студија 2)

Квантитативна атрибуција емоција			
узраст	пол	М	СД
5 година	дечаци	0,00	2,44
	девојчице	- 1,025	1,46
	дечаци	- 0,725	2,28
7 година	девојчице	- 0,225	1,91

Анализом варијансе није утврђен значајан ефекат нити узраста ($F=0,003$, $p=0,954$), нити пола ($F=0,166$, $p=0,687$), нити интеракције узраста и пола ($F=1,374$, $p=0,249$). Ако имамо у виду да су и претходна анализа квалитативних и ова анализа квантитативних одговора показале да деца оба узраста и оба пола преступнику у причама (приликом просуђивања о појединачним причама) приписују негативне емоције, можемо рећи да се овом студијом поново потврђују основни налази који су добијени у претходном истраживању (Јевтић и Милић, 2014).

Наравно, наша главна анализа тиче се поређења одговора датих у вези са двама врстама прича. Ови резултати су приказани у Табели 6.

Табела 6: Поређење квантитативних показатеља одговора датих у вези са двама врстама прича (Студија 2)

	5 година		7 година		укупно	
	М	СД	М	СД	М	СД
велика добит – мала повреда	- 0,09	1,01	- 0,04	1,11	- 0,07	1,05
мала добит – велика повреда	- 0,42	1,07	- 0,44	1,06	- 0,43	1,05

Анализа варијансе показује да су атрибуције емоција за прве приче у пару (велика добит – мала повреда) значајно мање негативне од атрибуција емоција за друге приче у пару ($F(1,40)=14,969$, $p<.01$, $\eta^2=0,28$); узраст деце нема значајан ефекат. Додајмо да не постоји значајна интеракција између узраста и врсте приче ($F=0,16$, $p=0,69$), као ни између пола и врсте приче ($F=0,649$, $p=0,425$). Дакле, степен негативности приписане емоције не варира у зависности од величине добити, него у зависности

од величине повреде. Што је већа повреда коју је преступник у причи нанео жртви, то ће му дете/испитаник приписати негативнију емоцију. Другим речима, када користимо парове прича у којима су повезане величина добити и величина повреде, уочавамо да деца приписују емоције преступнику не у складу са инструменталношћу његовог преступа, него у складу са моралном страном преступа. Овај налаз још више појачава изворност моралног суда наше деце када је тај суд усмерен на емоције.

Дискусија

Циљ наших истраживања, у два приказаним студијама, био је веома једноставан. Није нам била намера да прикупљеним подацима проверимо одређене теоријске претпоставке, или да даље продубљујемо сазнања о феномену срећног преступника. Желели смо само да проверимо шта стоји иза одговора наших испитаника када преступнику у причи приписују негативне емоције уместо позитивних (које приписују деца у неким земљама на Западу). Желели смо да испитамо да ли су такви одговори деце једноставно усвојени, односно дати из *знања* о томе какав би суд дали одрасли или су, напротив, ови одговори изворно њихови, дати из њиховог *мишљења* које на раном узрасту предност даје моралном а не инструменталном аспекту моралног поступка.

Сматрамо да је потребно још више појаснити речено. Истраживање које су реализовали Јевтић и Мирић (2014) јесте показало да и деца најмлађег узраста из наше земље (од 5 година) на описани преступ у причама реагују из моралне а не инструменталне перспективе, само што на основу резултата из тог истраживања није било могуће закључити да ли је та перспектива заиста њихова, или је то перспектива преузета од њихових васпитача. А није било могуће закључити зато што је коришћен поступак једне приче. Тек је суочавање испитаника са паровима прича могло да донесе сигурност приликом доношења закључка, будући да је у обема студијама утврђено да и у таквим случајевима деца из наше земље бирају моралну а не инструменталну перспективу.

У првој студији суочили смо наше испитанике, децу од 5 и 7 година, са избором између инструменталне и моралне стране поступка у причама. Деца су недвосмислено у први план стављала моралну страну, пошто су емоције приписивала тако да су рђава намера и мала добит повезане са негативном емоцијом, а добра намера и велика „добит“ са позитивном емоцијом. Важно је истаћи да са другим типом прича долази промена валенце емоција (од негативне у позитивну), а не само да се смањује интензитет негативне емоције. Другим речима, позитивна емоција није приписана због остварене добити, као у истраживањима реализованим у земљама на Западу, него због добре намере, која представља један од моралних аспеката поступка.

Други морални аспект поступка представља повреда другог детета, а њу смо уградили у парове прича који су коришћени у другој студији. Тада се показало да наши испитаници, и једног и другог узраста, степен негативности емоције мењају сразмерно величини нанете повреде, а не величини постигнуте добити, што значи да је њима важнији морални него инструментални аспект поступка.

Свакако да треба имати у виду да се закључци, које нам омогућавају подаци из обе студије, односе само на ситуације када се приписују емоције актерима прича, а не и када им се приписује одговорност (више о томе у *Mirić i Škundrić, 2000*). Ови закључци указују на то да се деца из Београда разликују од деце на Западу и да развојна правилност која је на Западу утврђена није универзална.

Укратко речено, иза одговора наших испитаника не стоји морално знање једноставно усвојено од одраслих, него изворно морално мишљење. Међутим, остаје да се ипак испита могућа повезаност ових одговора са васпитањем – са поступцима васпитача и/или са њиховим вербалним коментарима дечјих преступа. То би могао да буде предмет будућих студија феномена срећног преступника, и тек би наредна истраживања овог феномена могла да дају одговор на питање који психички процеси леже у основи дечјих атрибуција емоција преступнику. Наравно, наредне студије би требало спровести и у другим срединама у Србији, као и у другим културним срединама.

Наиме, могло би се помислити да постоји противречност између нашег закључка (да одговори деце из наше земље не проистичу из знања него из мишљења) и сугестије да се истраживањем провери повезаност приписивања емоција са васпитним поступцима (најпре родитеља). Сматрамо да противречности нема. Иако би поменута повезаност била утврђена у новом истраживању, верујемо да она није једноставна, односно претпостављамо да се из поступака родитеља или вербалних реакција не може утврдити просто пресликавање дечјих одговора. Ослањајући се на ту претпоставку и узимајући у обзир да бројна истраживања реализована код нас показују врло слабо развијено морално мишљење, сматрамо да је основа из које долазе одговори деце из наше земље дубља и сложенија, а свакако специфична за културу у којој деца расту.

Премда нам није била намера да овим истраживањем проверимо поједине теоријске поставке, потребно је указати и на теоријске импликације наших налаза. Међутим, морамо рећи да засад није могуће изнети позитивне импликације ових налаза, па нам преостаје само то да укажемо на њихове негативне стране.

Први теоријски проблем представља питање у вези са процесима који су укључени у дечје атрибуције емоција преступнику. Метод парова прича који смо користили наговештава поређење са процесима укљученим у просуђивање о одговорности, чиме се бавио Жан Пијаже, пошто је користио исти метод. Међутим, није могуће у оба случаја говорити о

истим процесима. Наиме, у случају испитивања схватања одговорности лакше је говорити о процесима пошто одговорност почива на једнозначној сазнајној структури која садржи предвидљивост последице као нужан услов за приписивање одговорности (в. *Mirić, 2001: 132–138*). У случају приписивања осећања преступнику, пак, не може се говорити о таквој структури, односно о неком одређеном нужном услову. То значи да би у наредним истраживањима требало разматрати питање процеса.

Истраживачи који су пред собом имали налазе добијене у земљама на Западу, о превазилажењу ФСП тек са осам година, указивали су на то да се ови налази не могу уклопити у неке од постојећих теорија (в. *Arsenio, Gold & Adams, 2006*), као што су Хофманова теорија развоја емпатије, Туриелова теорија поимања конвенција или теорија формирања савести Грацине Кочанске и сарадника. Овај налаз не изненађује уколико имамо у виду да Хофман предвиђа раније деловање процеса емпатије, Туриел говори о моралној аутономији већ са 4 године, док Кочанска и сарадници сматрају да се већ на предшколском узрасту формира савест као интернализовани скуп стандарда и правила понашања. Иако су наши налази другачији, не може се рећи да они потврђују поменуте теорије, пошто је питање процеса укључених у атрибуције емоција преступнику и за дате теорије кључно. Два су основна процеса на којима поменуте теорије инсистирају и које такође помињу истраживачи ФСП. Један је емпатијски процес, кључни у теорији М. Хофмана (в. *Hofman, 2003*), а други свест (или изостанак свести) о прекршеном моралном правилу (*Kochanska, Padavich & Koenig, 1996*). Питање да ли је у атрибуцију емоција преступнику код деце из Београда укључена емпатија према жртви (код деце у земљама на Западу није) остаје отворено за будућа истраживања, која би могла да користе приче у којима нема повређивања жртве (па према томе ни емпатије). Прилику за таква истраживања нуде конвенционална правила о којима говори Е. Туриел (в. *Turiel, 1983*).

Друго питање, које је важно за теорију, представља питање чинилаца од којих зависи развој приписивања емоција преступнику. Очигледно је да разлика између узраста, на коме се превазилази ФСП, када се посматра узорак деце из наше земље и узорак испитаника из земаља на Западу, указује на важност срединских чинилаца, односно, најпре, на дисциплинске технике моралне социјализације и преношења моралних правила које примењују родитељи. Ово питање, међутим, до сада није ни разматрано у истраживањима. Стога би требало спровести међукултурална или компаративна истраживања. Тек када се овај посао предузме, моћи ћемо нешто одређеније да кажемо и о важним теоријским питањима.

Коришћена литература

- Arsenio, W. F. (1988). Children's conceptions of the situational affective consequences of socio-moral events. *Child Development*, Vol. 59, No. 6, 1611–1622. DOI: 10.1111/1467-8624.ep8591133
- Arsenio, W. F. & Kramer, R. (1992). Victimizers and their victims: Children's conceptions of the mixed emotional consequences of moral transgressions. *Child Development*, Vol. 63, No. 4, 915–927. DOI: 10.1111/1467-8624.ep9301120162
- Arsenio, W. F., Gold, J. & Adams, E. (2006). Children's conceptions and displays of moral emotions. In M. Killen and J. G. Smetana (Eds.), *Handbook of Moral Development*. (pp. 581–610). London: Lawrence Erlbaum.
- Barden, R. C., Zelko, F. A., Duncan, S. W. & Masters, J. C. (1980). Children's consensual knowledge about the experiential determinants of emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 39, 968–976. DOI: 10.1037/0022-3514.39.5.968
- Colby, A. & Kohlberg, L. (1987). *The measurement of moral judgment. Vol I. Theoretical foundation and research validation*. Cambridge University Press.
- Hofman, M. L. (2003). *Empatija i moralni razvoj*. Beograd: Dereta.
- Jevtić, A. i Mirić, J. (2014). Fenomen srećnog prestupnika: nije kod nas. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, God. 46, Br. 1, 145–161. DOI: 10.2298/ZIP11401145J
- Keller, M., Lourenco, O., Malti, T. & Saalbach, H. (2003). The multifaced phenomenon of 'happy victimizers': A cross-cultural comparison of moral emotions. *British Journal of Developmental Psychology*, Vol. 21, 1–18. DOI: 10.1111/1467-8624.ep9704041013
- Kochanska, G., Padavich, D. & Koenig, A. (1996). Children's narratives about hypothetical moral dilemmas and objective measures of their conscience: Mutual relations and socialization antecedents. *Child Development*, Vol. 67, 1420–1436. DOI: 10.1111/1467-8624.ep9704041013
- Lourenco, O. (1997). Children's attributions of moral emotions to victimizers: Some data, doubts, and suggestions. *British Journal of Developmental Psychology*, Vol. 15, 425–438.
- Mirić, J. (2001). *Razvoj moralnog mišljenja*. Beograd: Kalekom i Institut za psihologiju.
- Mirić, J. i Škundrić, S. (2000) Moralno rasuđivanje dece o odgovornosti počinioca. *Psihologija*, Vol. 23, No. 3–4, 369–384.
- Nunner-Winkler, G. & Sodian, B. (1988). Children's understanding of moral emotions. *Child Development*, Vol. 59, 1323–1338. DOI: 10.1111/1467-8624.ep8589378
- Piaget, J. (1977/1932). *The moral judgment of the child*. Penguin Books.
- Smith, C. E., Chen, D. & Harris, P. L. (2010). When the happy victimizer says sorry: Children's understanding of apology and emotion. *British Journal of Developmental Psychology*, Vol. 28, 727–46. DOI: 10.1348/026151009X475343
- Turiel, E. (1983). *The development of social knowledge. Morality and convention*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Zelko, F. A., Duncan, S. W., Barden, R. C., Garber, J. & Masters, J. C. (1986). Adults' expectancies about children's emotional responsiveness: Implications for the development of implicit theories of affect. *Developmental Psychology*, Vol. 22, 109–114. DOI: 10.1037/0012-1649.22.1.109

Примљено 16.11.2014; прихваћено за штампу 26.08.2015.

Vojin Simunović, Aleksandra Djurović and Jovan Mirić
THE HAPPY VICTIMIZER PHENOMENON:
THINKING OR KNOWLEDGE

Abstract

The attribution of emotions to transgressors has received considerable attention of researchers since the end of the 1980s. A common research finding in the Western countries (the USA, Germany, and Portugal) is that children younger than 8 years attribute positive emotions to transgressors (which is called “the happy victimizer phenomenon”, HVP). On the other hand, a research study conducted in Belgrade, Serbia, did not find the HVP even among 5-year-old children. It was established that children from Belgrade focused more on the moral side of the transgression than on the instrumental side (i.e. the things that the transgressor achieved by the transgression). The goal of our research was to evaluate whether Serbian children actually reason in this way or simply repeat what they have learned. In order to verify this hypothesis, Piaget’s method of “a pair of stories” (instead of presenting the stories one by one) was used in two studies. In the first study, the degree of injury inflicted to the other child was varied (as one aspect of the moral side of the transgression). In the second study, the type of intention (good or bad) was varied (as another aspect of the moral side of the transgression). In both studies, the sample consisted of 40 children, with two age groups (5- and 7-year-old children) that included 20 children each (10 boys and 10 girls). The conclusion of both studies was that subjects attributed negative emotions to transgressors in accordance with the moral instead of instrumental understanding of the transgression. These findings imply that children’s responses do not represent moral knowledge, but reflect authentic moral reasoning.

Key words: attribution of emotions to transgressors, Piaget, moral reasoning, “a pair of stories” method.

Воин Симунович, Александра Джурович и Йован Мирич
ФЕНОМЕН СЧАСТЛИВОГО ПРЕСТУПНИКА:
МЫШЛЕНИЕ ИЛИ ЗНАНИЕ

Резюме

Аттрибуция эмоций преступнику с конца 80-ых годов 20 века привлекла внимание исследователей. Однако, в то время, как в странах Запада (США, Германия, Португалия) исследователями было замечено, что дети моложе восьми лет преступнику приписывают положительные чувства (что получило название феномен счастливого преступника, ФСП), в одном исследовании, проведенном в Белграде, ФСП не был отмечен даже на возраст пяти лет. Оказалось, что дети из Београда предпочтение отдают не инструментальному, а нравственному аспекту преступления (т. е. то, чего преступник добился, отодвигается на второй план). Цель нашего исследования – проверить, реально ли детям из нашей страны присуще такое мнение, или же они формулируют ответы на основании уже имеющихся знаний. В целях проверки данного предположения нами был использован прием презентации рассказов в парах, сконструированный Ж. Пиаже (вместо поступка презентации рассказов в отдельности). Данный прием мы использовали в двух исследованиях. В первом исследовании варьировалась величина контузии, нанесенной другому ребенку (как один аспект нравственной стороны преступления). Во втором исследовании варьировался тип намерения – хорошее или дурное (как второй аспект нравственной стороны преступления). В каждом исследовании было охвачено одинаковое количество испытуемых – по 40 детей, причем внимание было направлено на две возрастных группы (5 и 7 лет), в каждой по 20 детей (по 10 мальчиков и 10 девочек). Каждое исследование показало, что испытуемые преступнику приписывают отрицательные эмоции в соответствии с нравственным, не инструментальным пониманием преступления. Таким образом, доказано, что ответы детей отражают не нравственное знание, а подлинное нравственное мышление.

Ключевые слова: атрибуция эмоций преступнику, Пиаже, нравственное мышление, прием презентации рассказов в парах.